

“ANTOI VIIMEISENKIN KULTASORMUKSENSA” Kultaesinekeräykseen (1940–1941) lahjoitettujen korujen tuntemattomat vaiheet

Välirauhan aikana järjestetyn vapaaehtoisen kultaesinekeräyksen tarkoituksena oli kerätä varoja Suomen ilmapuolustuksen vahvistamiseksi. Kultaesineitä kerättiin huhtikuusta 1940 helmikuuhun 1941. Alle vuoden kestäneen keräyksen aikana suomalaiset lahjoittivat 1752 kiloa kultaesineitä, joista irrotettiin yli 10 kiloa korukiviä. Lahjoittajat saivat merkiksi osallistumisestaan ”rautasormuksen”. Kultaesineet oli tarkoitus sulattaa harkoiksi ja myydä ulkomaille ja käyttää näin saadut varat ilmapuolustusaseiden hankkimiseen. Keräys tuotti valtiolle noin 178 miljoonaa markkaa, joka tuloutettiin valtiovarastoon satunnaisena tulona vuonna 1946. Alkuperäisen tarkoituksen sijaan ”tuotto käytettiin kansanhuollon tarpeisiin, pääasiassa viljan ostoon ulkomailta”.¹ Sadoistatuhansista esineistä museot onnistuivat pelastamaan ainoastaan hieman yli 400 esinettä kokoelmiinsa. Lisäksi noin 225 kiloa esineitä päätyi erinäisten vaiheiden kautta vuonna 1948 helsinkiläiselle kultasepälle. Aineellisen kulttuuriperinnön ja suomalaisen kultasepäntyön historian säilyttämisen näkökulmasta keräys aiheutti peruuttamatonta vahinkoa.

Kiinnostukseni kultaesinekeräykseen heräsi toimiessani Suomen Kultaseppien Liitto ry:n puheenjohtajana 2008–2012, jolloin pääsin usein kuulemaan seniorikultaseppien tarinoita kultaesinekeräyksestä ja siihen liittyneestä helsinkiläisestä kultasepästä. Tässä artikkelissa päähuomio kohdistuu lahjoitettujen korujen ja esineiden kohtaloon kulttuurihistoriallisella painotuksella.

Kultaesinekeräys oli yksi parhaiten onnistuneista kansalaiskeräyksistä aikanaan. Sen merkitystä lisää ainutlaatuinen ulottuvuus, jossa mitä henkilökohtaisiin yhdistyy kollektiiviseen pyrkimykseen. Erityisesti vihkisormusten lahjoittamisen voi nähdä kansakunnan ja yksilön symbolisen liiton vahvistamisena. Koska keräyksen tuottoa ei käytetty tarkoitukseensa, on aiheellista selvittää, mitä näille erityisen merkityksen omaaville esineille tapahtui.

Tärkeimmät lähteet ovat Suomen Pankin johtokunnan arkistossa säilytetävä Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941 sekä Kansallisarkistossa säilytetävä Sota-arkiston Kultaesineiden keräystoimikunta 1940–1941 -arkisto sekä Suomen Kultaseppien Liitto ry:n pöytäkirjat vuosilta 1939–1940.

Kuva 1. Kultaesineiden lajittelua 11.4.1940. Kuva: Aarne Pietinen. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. <https://www.finna.fi/Record/musketti.M012:HK19670603:43185>. Ladattu 25.4.2019.

Keräyksen toteutuksesta vuosikymmenten vaikenemiseen

Kultaesineiden keräys alkoi vapaaehtoisena kansalaiskeräyksenä talvisodan jälkeen 2.4.1940 ja päättyi virallisesti 28.2.1941. Suomen Ilmapuolustusliitto, Lotta Svärd -järjestö ja Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto perustivat keräystoiminnan järjestämiseksi Kultaesineiden keräystoimikunnan huhtikuussa 1940. Myös Suomen Pankki oli edustettuna toimikunnassa, koska sillä oli merkittävä rooli keräyksen käytännön järjestelyissä. Järjestäjätahojen yhteiskunnallinen vaikutusvalta oli erittäin mittava.² Keräyksen suojelijana toimi tasavallan presidentti Kyösti Kallio, joka kutsui Suomen Ilmapuolustusliiton puheenjohtajan kauppaneuvos S. A. Hariman keräystoimikunnan puheenjohtajaksi. Toimikunnan sihteeriksi ja sen alaisuuteen perustetun keräystoimiston johtajaksi tuli Suomen Ilmapuolustusliiton asiamies E. J. Helle. Lotta Svärd -järjestöä edusti sen puheenjohtaja Fanni Luukkonen, Sosialidemokraattista Työläisnaisliittoa puheenjohtaja Anni Huotari ja Suomen Pankkia johtaja A. K. Kivialho. Käytännön järjestelyistä, tiedotuksesta, lahjoitusten vastaanotosta ja vastikesormusten jakamisesta vastasi keräystoimisto. Se työllisti parhaimmillaan yli kymmenen henkilöä.³ (Kuva 1.)

Lahjoituksia ottivat vastaan pankit, paikalliset lotta- ja suojeluskuntajärjestöt, keräystoimisto ja Suomen Pankki. Kaikki lahjoitukset toimitettiin edel-

leen Suomen Pankkiin, jossa Työläisnaisliiton ja Lotta Svärd -järjestön jäsenet lajittelivat ja tarkastivat esineet pankkivirkailijoiden valvonnassa.

Keräykseen osallistumisen merkiksi jaetut vastikesormukset suunnitteli kuvanveistäjä Mauno Oittinen, ja niitä oli kaksi eri mallia: heraldisella ruusulla varustettu profiililtaan puolipyöreä sormus sekä ilmavoimien hakaristitunnuksella ja tyylitellyillä siivillä varustettu ilmapuolustusormus.⁴ (Kuva 2.) Heraldisen ruusuosormuksen sai kultaisen kihla- tai vihkisormuksen lahjoittamisesta ja ilmapuolustusormuksen mistä tahansa yli kaksi grammaa painavasta, kultapitoisuudeltaan vähintään 14 karaatin kultaesineestä. Sormuksia jaettiin keräyksessä noin 388 600 kappaletta.⁵

Keräykseen lahjoitettiin noin 315 000 kultasormusta, 1 100 rannerengasta, 1 500 rintaneulaa, 8 100 kultaketjua, 2 500 kultakelloa sekä tuhansia muita esineitä. Keräyksen määrälliseen onnistumiseen vaikutti järjestäjätahojen yhteiskunnallinen merkitys sekä keräykseen ja ”talvisodan henkeen” liittyneet diskurssit. Näitä käsittelen enemmän kandidaatintutkielmassani *”Kenen sormessa kulta koreilee” – Kulta raudaksi -keräyksen vaietetut liikkeet 1940-luvulla.*⁶ Kaikki kulta ei kuitenkaan päätynyt hyväntekeväisyyteen lahjoittajiensa tarkoittamalla tavalla, vaan sulattamisen sijaan osa esineistä myytiin museoesineiksi sekä raaka-aineksi hammaslääkäreille ja kultasepille. Vielä vuonna 1948 myytiin noin 225 kiloa esineitä anonymille helsinkiläiselle kultasepille.

Kesällä 1941 syttyneen jatkosodan aikana sensuuri

Kuva 2. Keräyksen mainosjulisteessa on kuvattuna sekä ilmapuolustusormus että heraldisella ruusulla varustettu vastikesormus. Kuva: Kare Salonvaara. Kansallisarkisto.

vaiensi keskustelun keräyksestä. Valtiontilintarkastajat kirjoittivat ensimmäisen kerran vuonna 1943 tilintarkastuskertomukseen, että ”olisi varsin toivottavaa, että lopullinen tilitys keräyksen tuloksesta voitaisiin laatia jo mahdollisimman pian”. Vielä vuonna 1948 tilintarkastajat totesivat tilityksen olevan edelleen tekemättä.⁷ Vasta vuonna 1950 valtioneuvosto asetti tutkimustoimikunnan selvittämään keräystä ja sen tilitystä.

Syksyllä 1951 tutkimustoimikunta luovutti raporttinsa valtioneuvostolle, joka antoi sen edelleen asian myöhempää käsittelyä varten ministeri Sakari Tuomiojalle tutustuttavaksi.⁸ Kultaesinekeräys oli Tuomiojalle ennestään tuttu, sillä hän oli toiminut vuodesta 1945 Suomen Pankin pääjohtajana.⁹ Raportti ei kuitenkaan koskaan palautunut valtioneuvostolle, eikä aiheeseen palattu yli 30 vuoteen. Seuraavan kerran raportti nousi esiin vasta vuonna 1985 valtioneuvoston arkistonhoitajan tiedustellessa sitä Suomen Pankin jotoikunnan arkistosta.¹⁰ Julkisuuteen raportti tuli ensimmäisen kerran vasta joulukuussa 1987, jolloin Yleisradion toimittaja Olli Ihamäki käsitteli kultaesinekeräystä radio-ohjelmassaan.¹¹

Minne kulta päätyi

Keräystoimikunta ryhtyi nopeasti realisoimaan keräyksen tuottoa. Kultaa sulatettiin harkoiksi jo keräysaikana ja sitä myytiin Yhdysvaltoihin noin 348 kiloa. Lisäksi suomalaisille hammaslääkäreille myytiin sulatettua kultaa noin kilo ja kultaesineitä viisi kiloa ja kultasepille myytiin sulatettua kultaa noin 20 kiloa, kultaesineitä yli 11 kiloa sekä kullan puhdistamisessa eroteltua hopeaa lähes 60 kiloa. Tästä noin 91 kilosta myytiin kultaseppä Eino Westerbackin¹² yritykselle N. Westerback Ky:lle yli 81 kiloa. Lisäksi kultaa myytiin 300 grammasta 3,5 kiloon viidelle muulle kultasepänalan yritykselle. Kaikki myynnit hyväksyi henkilökohtaisesti joko keräystoimikunnan puheenjohtaja Harima tai Suomen Pankin Kivialho.¹³

Tammikuussa 1941 keräystoimikunta luovutti puolustusministeriölle 526 kiloa harkkokultaa sekä Yhdysvaltoihin myydystä kullasta saadut 310 000 dollaria. Kesäkuussa 1941 syntyneen jatkosodan olosuhteissa loppujen esineiden sulatusta ei päästy aloittamaan ja keräystoimikunta lahjoitti lopun keräystuoton sellaisenaan puolustusministeriölle lokakuussa 1943 ja toimikunnan toiminnan katsotaan päättyneen tähän. Keräystoimikunnan tulot kullan myynnistä olivat noin 3,7 miljoonaa markkaa kulujen ollessa noin 3,1 miljoonaa markkaa. Suurimmat kulut toimikunnalle syntyivät pääasiassa vastikesormusten valmistuttamisesta N. Westerback Ky:ssä ja Kultakeskus Oy:ssä. Molemmat laskuttivat toimikuntaa yli miljoonalla markalla.¹⁴

Puolustusministeriö jatkoi keräystuoton realisointia eversti Inge Pippingin johdolla, ja sulattamatta jääneiden tuhansien esineiden sulattaminen päästiin aloittamaan Outokumpu Oy:ssä loppuvuodesta 1943. Neuvostoliiton suurhyökkäys Karjalan kannaksella keskeytti työt kesäkuussa 1944 ja maan miehityksen pelossa aloitettiin kullan evakuointi Suomen Tukholman suurlähetystöön. Ulkoministeri Henrik Ramsayn sihteeri J. A. Segercrantz järjesti kullan salakuljetuksen Ruotsiin.¹⁵ Operaatio vaati 17 lentoa Tukholmaan, joista viimeiset tehtiin aselevon aikana syksyllä 1944, jolloin liittoutuneiden asettama valvontakomissio oli jo majoittuneena hotelli Torniiin.¹⁶

Puolustusministeriön toimesta tapahtuneista myynneistä pystyy muodostamaan ainoastaan fragmentaarisen kuvan. Vuoden 1951 raportissa niistä kerrotaan, että ”kulta oli pyritty realisoimaan ulkomaille ulkomaan valuuttoihin ylipäällikön ja puolustusministeriön kannan mukaisesti”. Eversti Pipping kertoi ylimalkaisesti, että kulttuurihistoriallisia merkittäviä koruja oli myyty museoille Ruotsiin ja Suomeen. Ruotsalaisille kultasepille myytiin noin 1,5 kiloa jalokiviä.¹⁷ Vaikka jalokivistä olisi saanut paremman hinnan Suomessa, myytiin niistä arvokkaimmat Ruotsiin ulkomaan valuutan saamiseksi. Vuonna 1944 myytiin N. Westerback Ky:lle noin 35 500 jalo- ja korukiveä, yhteensä yli seitsemän kiloa.¹⁸

Suomen Pankki teki lokakuussa 1945 valtiovarainministeriölle ostotarjouksen jäljellä, edelleen Ruotsissa olevasta 929 kilosta harkkokultaa. Kaupasta sovittiin varsin suurpiirteisesti, ja pankki maksoi kullasta valtion tilille 138,4 miljoonaa markkaa. Myöhemmin Suomen Pankki katsoi, että kauppa piti sisällään myös sulattamattomat noin 225 kiloa kultapitoisia esineitä, yli viisi kiloa hopeaesineitä sekä kaikki muutkin jäljellä olevat 150 esinettä. Pankin perustelu oli, että harkkokullasta noin 252 kiloa oli puhdistamaton, jolloin siitä oli muita metalleja noin 50–60 kiloa ja sulattamattomissa esineissä puhdasta kultaa oli arviolta sama määrä. Jos kaupassa maksettu grammahinta olisi määräytynyt puhtaan kullan painon mukaan, olisi hinta ollut liian korkea. Tämän vuoksi hinta olisi määräytynyt koko erän bruttopainon mukaan. Suomen Pankki ilmoitti myös kirjanpitoonsa merkityn kauppasumman kokonaishinnasta esineiden osuudeksi noin yhdeksän miljoonaa markkaa. Tutkimustoimikunnan mukaan valtioneuvoston ja Suomen Pankin on täytynyt sopia transaktiosta suullisesti, koska asiakirjoista ei löytynyt tätä tukevia todisteita. Tutkimustoimikunta tyytyi toteamaan asian jääneen huonon valmistelun ja heikon organisoinnin vuoksi epäselväksi, mutta kuitenkin ”kaikki asianhaarat huomioon ottaen – – puheenalaiset kulta- ja koruesineet luettaisiin kauppaan sisältyneeksi”.¹⁹ Seuraavana vuonna 1946 Suomen Pankki myi harkkokullan Ruotsin Valtionpankille hieman alle neljällä miljoonalla kruunulla, ja Valtioneuvoston päätöksellä keräyk-

sen koko tuotto, noin 178 miljoonaa markkaa tuloutettiin valtiovarastoon satunnaisena tulona.

Viimeisten korujen ja esineiden myynti anonyymille kultasepälle

Sulattamattomia esineitä oli yritetty myydä Ruotsiin, mutta koska niistä ei saatu riittävän hyvää hintaa, ne palautuivat Suomeen. Tukholmassa asiaa hoidanut ministeri G. A. Gripenberg ei muistanut, miten asia oli hoidettu, eikä tästä löytynyt myöskään mitään dokumentteja, joten tiedossa ei ole, miten tai koska tämä tapahtui. Suomen Pankissa mietittiin, miten nämä viimeiset, noin 225 kiloa esineitä saataisiin realisoitua. Kivialho kertoi tutkimustoimikunnalle, että ”erinäisiin koruesineisiin nähden oli tuotu esiin sellaisiakin käsitteitä, että ne voitaisiin myydä sellaisenaan, mutta tuosta ajatuksesta oli luovuttu, kun oli katsottu sellaisen menettelyn voivan herättää paheksumista esineiden lahjoittajissa”, samoin oli harkittu myös niiden myymistä huutokaupalla, mutta myös tämä ajatus oli hylätty epäsovivana.²⁰

Joulukuussa 1948 Suomen Pankki myi yhtä esinettä, vapaaherratar Hjärnen korua, lukuun ottamatta loput esineet ”useista ostotarjouksista korkeimman tarjouksen tehneelle tšekäläiselle kultasepälle sellaisin nimenomaisin ehdoin, että esineitä ei saa myydä sellaisenaan, vaan ne oli sulatettava. Kultasepän nimeä ja kauppahintaa tohtori Kivialho ei pitänyt tarpeellisena ilmoittaa, koska kerran katsoi esineiden silloin olleen Suomen Pankin omaisuutta”. Samassa kaupassa kultasepälle myytiin myös viiden kilon edestä hopeaesineitä. Kauppahinnasta Kivialho totesi, että se oli suurempi kuin esineistä valtiolle vuonna 1945 maksettu hinta, mutta rahan arvon alenemisen sekä kultakeräyksestä syntyneiden kulujen vuoksi pankki ei saanut kaupasta voittoa.²¹

Suomen Pankin arkistosta löytyi vain yksi kyseiseen kauppaan liittyvä asiakirja. Sen ovat allekirjoittaneet 17.12.1948 Suomen Pankin pääjohtaja Sakari Tuomioja, johtokunnan jäsenet A. K. Kivialho, Urho Kekkonen ja Paavo Raittinen. Siinä todetaan lyhyesti: ”Myytiin arviohintaan mk 25.500.000:- Puolustuslaitokselle sodan aikana tehdyistä lahjoituksista jäljellä olevat sekalaiset kultapitoiset koru-, ym. esineet, joista Suomen Pankki oli aikoinaan maksanut Puolustusministeriölle mk 9.037.701:30 ja joiden sisältämä puhdas kultamäärä arvioitiin korkeintaan 50 kiloksi.”²² Tutkimustoimikunta kirjoitti raportissaan, että ”esineiden myynnistä kotimaahan saamaansa hintaa Suomen Pankki ei ole allekirjoittaneille ilmoittanut”²³, jolloin yksiselitteinen päätelmä on, että asiakirja on liitetty arkistoon vasta tutkimustoimikunnan toimitettua raportin marraskuussa 1951 valtioneuvostolle.

Poikkeukselliset ajat ja tarkoituksenmukaiset lakimuutokset

Koska lahjoituksia tuli sodan aikana valtiolle runsaasti, oli syytä myös varmistaa niiden päätyminen oikeaan tarkoitukseen. Kolmisen viikkoa keräyksen alkamisen jälkeen, huhtikuussa 1940 tuli voimaan laki poikkeuksellisista oloista johtuvien tarpeiden tyydyttämiseen kerättyjen lahjavarojen käytöstä, jota seurasi toukokuussa lain täytäntöönpanosta annettu valtioneuvoston päätös. Niiden mukaisesti valtiovarainministeriön alaisuuteen perustettiin lahjatavaratoimikunta tehtävänään muun muassa ”valvoa, että rahalahjoitukset ovat tulleet käytetyiksi lahjoittajain määräämiin tarkoituksiin” sekä ”vaatia lahjoitusten vastaanottajilta selvitys tavaraa vastaanotetuista lahjoituksista ja niidenkäytöstä lahjoittajain ilmaisemientarkoitusten mukaan”.²⁴ Heinäkuussa 1943 lahjatavaratoimikunta kirjasi pöytäkirjaansa, ettei sen mielipidettä ollut kuultu kultaesinekeräyksessä kertyneitä varoja jaettaessa. Seuraavana vuonna, pian keräystuloksen siirryttyä puolustusministeriölle, laki kumottiin eivätkä valtiolle ja valtion laitoksille tehty lahjoitukset uuden päätöksen mukaan enää kuuluneetkaan valvottavien lahjoitusten joukkoon.²⁵ Todennäköisesti Kivialho katsoi tämän uuden päätöksen riittävän syyksi, ettei hänen tarvinnut kertoa tutkimustoimikunnalla vuoden 1948 kaupan toisen osapuolen nimeä eikä kauppasummaa, tosin asiaa ei erityisemmin edes pyritty selvittämään.

Lakimuutoksia enemmän lahjoitusvarojen käyttöön vaikutti kuitenkin sodan aikainen tilanne, joka esti varojen tarkoituksenmukaisen realisoimisen ja sodan jälkeen varojen käyttäminen tarkoitukseensa ei ollut enää ajankohdasta. Puolustusministeriössä kuitenkin toivottiin keräystuoton päättyvän alkuperäisen tarkoituksen mukaisesti puolustuslaitoksen käytettäväksi, mutta tämä vaihtoehto sivuutettiin valtioneuvostossa ja puolustusministeri Mauno Pekkalan ilmoitus tästä tuli täytenä yllätyksenä hänen virkamiehilleen. Eriytyisesti eversti Pipping toi myöhemmin esiin mielipiteensä siitä, että tässä toimitettiin väärin ja vastoin keräyksen tarkoitusta.²⁶ Tutkimustoimikunnan kanta kuitenkin oli, että sodan jälkeen varojen tulouttaminen valtiovarastoon valtion satunnaisena tulona oli asianmukaista ja että varojen käytössä ei ollut paljastunut väärinkäytöksiä.²⁷

Kansallismuseon korunäyttely marraskuussa 1940

Kansallismuseon Rahakammiossa avattiin marraskuun 1940 alussa kahdeksi viikoksi kultaesinekeräyksen korunäyttely. ²⁸ Näyttely oli Kansallismuseon maisteri Appelgrenin ja Suomen Pankin maisteri Kajantien idean tulos. Keräyksen alkuvaiheessa kultaesineitä lahjoitettiin erityisen runsaasti: hieman yli

kahdessa kuukaudessa koruja oli lahjoitettu yli tuhat kiloa. Näin suureen määrään mahtui myös kulttuurihistoriallisesti merkittäviä esineitä, joihin Appelgren pääsi tutustumaan vieraillessaan useita kertoja Suomen Pankissa.²⁹ Hän ohjeisti esineiden lajittelijoita laittamaan sivuun heidän mielestään erikoisilta ja vanhoilta näyttävät esineet sekä kirjaamaan ylös niiden lahjoittajatiedot.³⁰

Keräystoimikunta asetti näyttelytoimikunnan, jonka johtajaksi nimettiin valtionarkeologi C. A. Nordman. Näyttely tarjosi hyvän tilaisuuden museon tutkijoille tutustua kerättyyn aineistoon ja Nordmanin mukaan näyttelyä varten tehdyn tutkimustyön tavoitteena oli historiallisen katsauksen luominen suomalaisen kultasepäntyyliin sekä sen dokumentointi: ”Näyttelyssä historiallinen kehitys esitetään osaksi tyyliyhdyksi, joihin on kerätty tyyppillisiä esineitä kultakin ajanjaksolta, ja osaksi eri koruryhmien kehityssarjana. Siten on voitu esimerkiksi esittää vihkimäsormuksen historia 1700-luvun alusta nykypäiviin asti.” Lisäksi hän kertoi, että ”Parhaita löytöjä lahjaesineitten joukossa on maisterinsormus vuodelta 1769, tätä ennen tunnetaan vain yksi yhtä varhainen kotimainen maisterinsormus. – – Edelleen on tavattu vanhoja maisterinsormuksia yliopistomme 200-vuotisjuhlassa 1840 pidetyssä promotiossa ja filosofiantohtorinsormus 1820-luvulta.”³¹ Kahden viikon aikana luetteloiitiin 2370 esinettä ja 153 merkkiä ja mitalia. Näiden joukosta näyttelyyn valikoitui noin tuhat esinettä, jotka asetettiin Appelgrenin suunnitelman mukaan esille.³²

Helsingin Sanomissa kerrottiin jo kesäkuussa, että museoarvoa omaavia koruja oli kerätty erilleen muista koruista ja esimerkkeinä näistä mainittiin ”oululaisen kultasepän vuonna 1702 laittama ohut vihkimäsormus ja vanha miniatyyrisormus mikä on peräisin barokkiajalta. Uusrokoon kookkaita, suurikivisiä n.s. prameita sormuksia joita pääasiassa tamperelaiset kultasepät ovat viime vuosisadan puolivälissä tehneet on huomattavan paljon”.³³ Kansallismuseolla oli ilmeisesti jo ennen näyttelyä ajatus pelastaa merkittävimmät korut sulatukselta ja lunastaa ne museolle, sillä lokakuun alussa keräystoimikunnan lehdistötiedotteessa korostettiin korujen kulttuurihistoriallista arvoa perusteluna sille, että korut eivät menneet sulatettaviksi. Sen sijaan ”– – tehdyn lahjoituksen kullanarvo joutuu maanpuolustukselle”.³⁴ Näyttelyn jälkeen esineet kuitenkin palautuivat Suomen Pankkiin odottamaan jatkotoimia, suurin osa sulatusta.

Näyttelyä mainostettiin ja siitä kirjoitettiin useita kertoja *Helsingin Sanomissa*.³⁵ Se huomioitiin myös Suomen Kultaseppien Liito ry:ssä, kun ”Jäsen E. Aarne ilmoitti, että kansalliskeräyksen tuottamat arvokkaimmat kultaesineet olivat nyt näytillä Kansallismuseossa”. Appelgren oli myös ”ehdottanut [E. Aarnelle], että kultaseppien liitto – – hankkisi kultaa, joka voitaisiin valtiolle näiden esineiden sijasta luovuttaa ja siten saataisiin museo- ja näyttelytar-

koituksia varten pelastetuksi sellaisia kultaseppätöitä, joilla olisi kulttuuri- ja historiallista arvoa”.³⁶ Suomen Kultaseppien Liitto ry:n joulukuun kokouksen pöytäkirjaan merkittiinkin liiton kymmenen eturivin jäsenen lahjoittaneen kultaa, ” – – jotta voitaisiin Kansallismuseolle pelastaa 300 g kultaesinekeräyksen tuottamista mielenkiintoisimmista esineistä – –”.³⁷ Seuraavassa *Kultaseppien Lehdessä* näyttely todettiin arvokkaaksi todisteeksi suomalaisten kultaseppien mestarillisuudesta, ”he olisivat olleet kunniaksi mille kansalle tahansa”.³⁸

Näyttelyn kävi katsomassa 2477 henkilöä ja pääsylipputulot, noin 8 000 markkaa lahjoitettiin kultaesinekeräykseen. Suomen Museoliiton vuosikokous osui samaan aikaan näyttelyn kanssa, ja vuosikokouksen osallistujat pääsivät tutustumaan näyttelyyn Appelgrenin opastuksella. Tämän seurauksena monet maaseutumuseot päätyivät näyttelyn jälkeen hankkimaan joitakin esineitä kokoelmiinsa Kansallismuseon välityksellä.³⁹ Museoille myytiin kaiken kaikkiaan hieman yli 400 esinettä; kultaesineitä hieman alle kaksi kiloa ja hopeaesineitä noin 800 grammaa.⁴⁰ Nämä myynnit tapahtuivat pääasiassa kultaesineiden keräystoimikunnan aikana, Kansallismuseossa järjestetyn näyttelyn jälkeen vuosina 1940–1942. (Kuva 3.)

Vapaaherratar Hjärnen koru

Keväällä 1951 pankinjohtaja Kivialho esitteli vapaaherratar Hjärnen korua⁴¹ kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnalle. Kivialho kertoi korun jääneen

Kuva 3. Hämeenlinnan kaupunginmuseon perusnäyttelyssä esillä olevia, keräyksestä lunastettuja koruja. Kuva: Heikki Haavisto, Hämeenlinnan kaupunginmuseo, Museo Skogster.

Kuva 4 (ylhällä). Gustafva Hjärne Wilhelm Carstensin maalaamaan muotokuvaan perustuen. Kuva: Danielson-Kalmarin teoksessa *Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809*.

Kuva 5 (alhaalla). Gustafva Hjärnen koru. Kuva: Erkki Varjonen.

historiallisesti muistorikkaita koruja maassamme ja edustaa suoraan keisarillisena lahjaesineenä arvokkaasti määrättyä kansamme historiassa merkittävää ajanjaksoa”.⁴³ Helmikuussa 1955 koru siirtyi Kansallismuseoon säilytettäväksi.⁴⁴

Korun oli lahjoittanut kultaesinekeräykseen rouva Thyra Sumelius, ja edelliselle omistajalleen vapaaherratar Gustafva Hjärnelle sen oli lahjoittanut keisari Aleksanteri I vuonna 1819. Maaherran vaimo, vapaaherratar Gustafva ja hänen puolisonsa Gustaf Hjärne olivat kiisteltyjä Suomen sotaan liittyviä hahmoja. Gustaf Hjärneä pidettiin pääsyllisenä Viaporin linnoituksen antautumiseen vuonna 1808. Hänen kerrottiin asevaraston hoitajana antaneen linnoituksen komentajalle C. O. Cronstedtille virheellistä tietoa puolustuskyvystä ja ammusten määrästä, mikä johti lopulta linnoituksen antautumiseen. Gustafva Hjärnen puolestaan kerrottiin olevan yksi kolmesta Viaporin puo-

Suomen Pankille, koska ”historiallista arvoa omaavana perintöesineenä sen realisoiminen sopivalla tavalla oli tuottanut vaikeuksia” eikä sitä ollut haluttu myydä ”kenellekään vieraalle henkilölle”.⁴² Seuraavan kerran koru nousee keskusteluun joulukuussa 1954, kun Muinaistieteellisen toimikunnan johtaja valtionarkeologi C. A. Nordman lähestyi kirjeellä Suomen Pankkia toiveenaan korun saamisen Kansallismuseon kokoelmiin. Hän kirjoitti Suomen Pankin johtokunnalle esittämässään pyynnössä, että ”on erinomaista, että koru on säilynyt, sillä se on eräs harvoja

lustustahtoa heikentäneestä aatelisrouvasta. Tämä huhu sai ilmeisesti alkunsa vapaaherrattaren saatua venäläisen eläkkeen leskeksi jäätyään.⁴⁵ Venäjän keisarilta saatuna lahjana koru sopisi tähän narratiiviin erinomaisesti. Kyseessä lienee kuitenkin toisen tyyppinen lahja. Aleksanteri I:llä oli Suomen-matkoillaan tapana yöpyä yksityiskodeissa ja vastaavanlaiset korulahjat isäntävälle olivat varsin tavanomaisia. Lähes kuukauden kestäneellä matkallaan Suomeen vuonna 1819 keisari yöpyi myös Hämeenlinnassa maaherra Hjärnen luona ja lahjoitti korun tuolloin Gustafva Hjärnelle kiitokseksi isäntävään osoittamasta vieraanvaraisuudesta.⁴⁶

Koru itsessään on toiminut helmikaulanauhan lukkona ja Gustafva Hjärnellä on se kaulassaan Wilhelm Carstensenin vuonna 1827 hänestä maalaamassa muotokuvassa. (Kuva 4.) Korussa on keskellä iso ruskeanpunainen hessoniittigranaatti, jota kiertävät vanhahiontaiset timantit kolmessa kehässä. Sisimmässä kehässä on 16, keskimmäisessä 18 ja uloimmassa 20 timanttia. (Kuva 5.) Yhteispainoltaan nämä 54 timanttia ovat noin 13,8 karaattia. Korua ei ole leimattu, joten sen valmistusaika, -paikka ja materiaali jäävät avoimiksi. Tyypillisesti tuon ajan venäläiskorut on tehty niin, että kultaiselle pohjalle on juotettu muuta materiaalia, usein hopeaa olevat kastikat. Näin vaikuttaa olevan myös nyt käsillä olevassa korussa, jossa aika on tummentanut kastikat. Timantit on istutettu niin sanotulla vuoluistutuksella, eräänlaisella umpi- ja kynsi-istutuksen yhdistelmällä. Koru oli esillä Kansallismuseon perusnäytellyssä vuosina 2000–2017.

Päätelmät

Kultaesinekeräys on ollut yksi merkittävimmistä kansalaiskeräyksistä Suomessa, joten siihen nähden sitä on tutkittu todella vähän. Sadat tuhannet suomalaiset lahjoittivat henkilökohtaiset aarteensa saamatta mitään luvattiin. On selvää, että sodan jälkeisessä tilanteessa tuoton käyttäminen ilmapuolustukseen olisi ollut poliittisesti vähintäänkin arkaluontoista, jollei mahdotonta. Suomen Pankin narratiivin mukaan tuotto käytettiin ”viljan ostamiseen ulkomailta”, mutta sen selvittäminen, miten satunnaisena tulona valtiovarastoon kotiutettu summa on käytetty, vaatisi oman tutkimuksensa. Pimontoon jää, miksi tutkimustoimikunnan raportti ei palautunut syksyllä 1951 ministeri Tuomiojalta valtioneuvostolle. Hän oli Suomen Pankin pääjohtajana ostamassa keräyksen tuottoa valtiovarainministeriöltä vuonna 1945, myymässä loppua harkkokultaa Ruotsin Valtionpankille vuonna 1946 ja viimeisiä esineitä helsinkiläiselle kultasepälle vuonna 1948. Epäselväksi jää myös, miksi valtioneuvostossa ei palattu aiheeseen.

Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan loppupäätelmä, että lahjoitusten ja niistä saatujen varojen käytössä ei tapahtunut väärinkäytöksiä perustuu siihen oletamaan, että vuonna 1948 helsinkiläiselle kultasepälle myydyt esineet olivat siirtyneet Suomen Pankin omistukseen lokakuussa 1945. Eino Westerback näyttäytyy ainoana toimijana, jolla olisi ollut kauppaan riittävät resurssit sekä yhteistä historiaa niin kultaesinekeräyksen kuin Suomen Pankin Kivialhon kanssa. Vuoteen 1944 mennessä hänen yritykselleen oli myyty yli 81 kiloa jalometalleja sekä yli 35 500 jalo- ja korukiveä. Lisäksi hänen yrityksensä laskuttivat keräystoimikuntaa alpakkaisten vastikesormusten teosta lähes 2,5 miljoonalla markalla. Westerbackin nimi nousi myös esiin aikoinaan seniorikultaseppien kanssa käymissäni keskusteluissa kultaseppänä, joka olisi saanut huomattavia määriä keräyskultaa käyttöönsä sodan jälkeen.

Käytetty aineisto ei vastaa siihen, että sulatettiinko kaikki esineet kauppaehtojen mukaisesti uusien esineiden materiaaliksi. Kun leikkaamme Occamin partaveitsellä ylimääräiset oletukset pois, jää selitysvoimaisimmaksi päätelmäksi se, että olisi ollut taloudellisesti järjetöntä sulattaa kaikki ehjät korut ja esineet, jos vaihtoehtona on ollut niiden myyntikuntoon saattaminen esimerkiksi ainoastaan poistamalla vanhat kaiverukset. Näin osa esineistä on mahdollisesti päätyneet myyntitiskin kautta uusille omistajille. Hammaslääkäreille myydyin kullan voi olettaa päätyneen sulatuksen ja puhdistuksen kautta hammaslääketieteelliseen käyttötarkoitukseensa.

Se minkälaisia kulttuurihistoriallisia aarteita joutui keräyksessä sulatetuksi jää pääosin hämärän peittoon. Esineiden lajittelu Suomen Pankissa tapahtui Appelgrenin ohjeistuksen mukaan, mutta lajittelijat eivät olleet korujen asiantuntijoita. Lisäksi ainoastaan alle prosentti esineistä ehdittiin luetteloida Kansallismuseossa. Museot täyttivät tehtävänsä resurssiensa mukaisesti, vaikka niihin pelastetut nelisensataa korua eivät kuulosta kerättyyn määrään suhteutettuna paljolta. Olosuhteet eivät sodan niukkuuden keskellä olleet museoiden puolella. Maisteri Appelgrenin toiminnan ansiosta saatiin kuitenkin dokumentoitua Kansallismuseossa noin 2 500 esinettä ja pelastettua edes osa niistä Kansallismuseon lisäksi myös maaseutumuseoihin.

ABSTRACT

“She Gave Away Even Her Last Golden Ring” – The Untold Story of the Donated Jewelry 1940–1941

During the period Moscow Peace Treaty from 1940 to 1941, also known as the interim peace, Finns were invited to donate personal valued gold items, such as wedding rings, to raise funds for improving Finnish air defence. Gold items were collected from April 1940 to

February 1941. In less than a year Finns donated 1,752 kilograms of gold items from which more than 10 kilograms of gemstones were removed. The original plan was to melt the gold into bars and sell it abroad. The funds thus obtained were intended for purchasing air defence weapons. The collection generated some FIM 178 million, none of which was eventually used for the original purpose. After the war, according to the Bank of Finland's official narrative, 'the proceeds were used for the need of the nation, mainly for buying grain from abroad'. Through a chain of events, some 225 kilograms of collected gold items ended up with a goldsmith in Helsinki in 1948. From the point of cultural heritage and the reservation of the Finnish goldsmithing tradition, museums were able to save just over 400 significant objects.

Viitteet

- 1 Kultakorut menivät maanpuolustukseen. HS 16.2.1972; Kultra meni oikeaan osoitteeseen. IS 26.2.1982; Kultraesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 2 Esim. Lähteenmäki 1995, 180; Pohls & Latva-Äijö 2009, 308; Uola 1994, 31–38.
- 3 SARk 1748/1, KA; Kultraesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 7, SP.
- 4 Lehti-ilmoituksia ja keräysmenettelyä koskevat asiakirjat. SARk 1748/1, KA; Rautasormus 1940. HS 28.5.1940.
- 5 Kultraesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 7; Kultraesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 6 Varjonen 2018.
- 7 Kultraesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 7, SP.
- 8 Kultraesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 9 Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto; Johtokunnan jäseniä ja puheenjohtajia Suomen Pankin historiassa. Suomen Pankki; Valtioneuvoston pöytäkirja 13.12.1951, KA.
- 10 Kultraesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 7, SP.
- 11 Mihin katosi kansalta kerätty sormuskulta? Olli Ihamäki, Yleisradion radio-ohjelman litterointi 15.12.1987, kansio 7, SP.
- 12 Eino Westerback oli myös hämeenlinnalaisen Kultakeskus Oy:n osakas sekä Suomen Kultaseppien Liitto ry:n johtokunnan jäsen. Myöhemmin hänestä tuli Suomen Kultaseppien Liitto ry:n puheenjohtaja sekä Kultakeskus Oy:n pääomistaja. Kivialho ja Westerback olivat tutustuneet jo ennen kultraesinekeräystä. Talvisodan sytyttyä Suomen Pankki ja Suomen Kultaseppien Liitto ry tekivät heidän johdolla sopimuksen jalometallien tukkukaupasta ja ostolupien myöntämisestä kultasepille ja kaikki yhteydenpito pankin ja liiton välillä näyttää tapahtuneen heidän kesken. Sen lisäksi, että Westerback oli johtokunnan jäsenenä jatkossa päättämässä kaikista ostoluvista, myös kullin tukkukauppa siirtyi hänen yritykselleen. Kultakeskus Oy sai tehtäväkseen hopean jakelun. Laati 1955, 227; Hienon kullin myynti. Kultaseppien Lehti, N:o 9 1939; Pöytäkirjat 19.3.1939, 30.9.1939, 5.10.1939, Skul; Wuolijoki 2018, 107, 208.
- 13 Kultraesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 14 Kultraesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansiot 2 & 7, SP; SARk 1748/14, KA.
- 15 Kultraesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.

- 16 Mihin katosi kansalta kerätty sormuskulta? Olli Ihamäki, Yleisradion radio-ohjelman
litterointi 15.12.1987, kansio 7, SP.
- 17 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 18 Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 2; Kultaesinekeräyksen tutkimustoimi-
kunnan raportti 1950–51, SP.
- 19 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP
- 20 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 21 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 22 Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 2, SP. Asiakirja vahvistaa avokaupan.
Avokaupassa kultaseppä on voinut maksaa esineistä sovitun hinnan pienissä erissä nou-
taessaan niitä tarpeen mukaan SP:sta. Vastaavan kokoinen erä esimerkiksi 14 karaatin
”romukultaa” maksaa tänään lähes 4,3 miljoonaa euroa.
- 23 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 24 Laki poikkeuksellisista oloista --169/1940; Päätös poikkeuksellisista oloista --184/1940.
Edilex-verkkosivusto.
- 25 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 26 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 27 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 28 Talvio 2016, 222.
- 29 Lahjakultakeräys ylittänyt tonnin. HS 12.6.1940.
- 30 Pylkkänen 1943.
- 31 Lehti-ilmoituksia ja keräysmenettelyä koskevat asiakirjat, SARk 1748/1, KA.
- 32 Pylkkänen 1943.
- 33 Lahjakultakeräys ylittänyt tonnin. HS 12.6.1940.
- 34 Lehti-ilmoituksia ja keräysmenettelyä koskevat asiakirjat, SARk 1748/1, KA.
- 35 Esim. Korujen historiaa kansallismuseossa. HS 2.11.1940; Kultakeräyksen korunäyttely
– –. HS 10.11.1940.
- 36 Pöytäkirja 26.11.1940, Skul.
- 37 Pöytäkirja 26.11.1940, Skul.
- 38 Kultaesinekeräyksen tuottamat arvokkaimmat – –. Kultaseppien Lehti, N:o 10 1940.
- 39 Pylkkänen 1943.
- 40 Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 7, SP.
- 41 H55017: koru, kultainen jalokivilukko, KM.
- 42 Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–51, SP.
- 43 Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 3, SP.
- 44 Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941, kansio 3, SP.
- 45 Danielson-Kalmari 1897, 197–199; Forssell 2002 & Savolainen 2001.
- 46 Tillander-Godenhjelm 2005, 221–235.

Lähteet ja kirjallisuus

Alkuperäisaineisto

Suomen Kansallismuseo (KM), Helsinki

Historialliset kokoelmat

H55017

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Sota-arkisto (SArk)

Kultaesineiden keräystoimikunta 1940–1941. SArk 1748.

Valtioneuvoston pöytäkirjat

Suomen Kultaseppien Liitto ry (Skul), Espoo

Pöytäkirjat 1939–1940

Suomen Pankki (SP), Helsinki

Suomen Pankin johtokunnan arkisto

Kultaesinekeräyksen arkisto 1940–1941

Kansiot 2, 3 & 7

Kultaesinekeräyksen tutkimustoimikunnan raportti 1950–1951.

Julkaisemattomat lähteet

Pylkkänen, Riitta 1943. *Kertomus Kansallismuseossa pidetystä kultaesineenäyttelystä 2/11 – 24/11 1940*. Kansallismuseo.

Varjonen, Erkki 2018. ”*Kenen sormessa kulta koreilee*” – *Kulta raudaksi -keräyksen vaietut liikkeet 1940-luvulla*. Kandidaatintutkielma. Taidehistoria, Helsingin yliopisto.

Verkkolähteet

Forssell, Pia, 2002. Hjärne Gustafva (1780–1860). Kansallisbiografia. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2889>. Luettu 20.2.2019.

Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto. <http://valtioneuvosto.fi/hallitukset-ja-ministerit>. Luettu 20.2.2019.

Johtokunnan jäseniä ja puheenjohtajia Suomen Pankin historiassa. Suomen Pankki. <https://www.suomenpankki.fi/fi/suomen-pankki/organisaatio/johtokunta/suomen-pankin-johtokunnan-jasenet/> Luettu 20.2.2019.

Laki poikkeuksellisista oloista johtuvien tarpeiden tyydyttämiseen kerättyjen lahjavarojen käytöstä ja valvonnasta 169/1940. Edilex. Edita Publishing Oy. <https://www.edilex.fi/smur/19400169>. Luettu 20.2.2019.

Päätös poikkeuksellisista oloista johtuvien tarpeiden tyydyttämiseen kerättyjen lahjavarojen käytöstä ja valvonnasta annetun lain täytäntöönpanosta 184/1940. Edilex.

Edita Publishing Oy. <https://www.edilex.fi/smur/19400184>. Luettu 20.2.2019.

Savolainen, Raimo, 2001. *Hjärne, Gustaf (1768–1845)*. Kansallisbiografia. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4521>. Luettu 20.2.2019.

Lehdet

Helsingin Sanomat (HS) 1939–1941, 1972.

Ilta-Sanomat (IS) 26.2.1982.

Kultaseppien Lehti 1939–1940.

Kirjallisuus

Danielson-Kalmari, Johan Richard, 1897. *Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809*. Helsingfors: Weilin & Göös.

Laati, Iisakki, 1955. *50 vuotta kultaseppien yhteistyötä. Suomen Kultaseppien Liitto 1905–1955*. Helsinki: Suomen Kultaseppien Liitto.

Lähteenmäki, Maria, 1995. *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Pohls, Maritta & Latva-Äijö, Annika, 2009. *Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Talvio, Tuukka, 2016. *Suomen kansallismuseo. Ikkuna menneeseen ja tulevaan*. Helsinki: Museovirasto.

Tillander-Godenhelm, Ulla, 2005. *The Russian imperial award system during the reign of Nicholas II 1894–1917*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys ry.

Uola, Mikko, 1994. *Suomen ilmailuliitto 75 vuotta. 1919–1994*. Helsinki: Suomen ilmailuliitto -Finlands Flygförbund ry.

Wuolijoki, Erkki, 2018. *Puhtaita linjoja leijonan laadulla. Kultakeskuksen tuotannon ja muotoilun synergiaa 1918–2018*. Hämeenlinna. Kultakeskus Oy.